

УДК 140.8 (71) (092) Тейлор: 299.5 «714»
DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2023.47.15>

СВІТОГЛЯДНЕ ПОЛОЖЕННЯ «СЕКУЛЯРНОЇ ДОБИ» ЧАРЛЬЗА ТЕЙЛОРА В ПОСТСЕКУЛЯРНІЙ ФІЛОСОФІЇ

Михайло Ончуленко

*Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
філологічний факультет, кафедра філософії та культурології
вул. Коцюбинського, 2, 58012, м. Чернівці, Україна*

У статті досліджуються ідеї, викладені Чарльзом Тейлором у його фундаментальній праці «Секулярна доба», відносно світоглядних положень постсекулярної філософії.

Чарльз Тейлор видатний канадський теоретик. Його праця «Секулярна доба» вийшла через рік після праці «Релігія у суспільній сфері» Юргена Габермаса. В ній вперше була обґрунтована концепція постсекулярності. В світоглядному положенні постсекулярність Ю. Габермаса постає продовженням програми секуляризації. Її суть в налагодженні комунікації світського суспільства із «постсекулярними спільнотами» – особливими соціальними групами, в яких зберіглася релігійна свідомість після завершення глобального процесу європейської секуляризації. На думку Ю. Габермаса, постсекулярні спільноти – це закриті релігійні групи, потенціал яких потрібно вивільнити (секуляризувати) заради майбутнього модерної культури.

Позиція Ч. Тейлора інакша. На думку канадського філософа повнота людського життя досяжна лише у разі звернення до Бога. Без віри в Бога або божественне, людське життя не буде повноцінним. Постсекулярність для нього означає час релігійного відродження. Тобто, філософ веде мову не про удосконалення програми секуляризації, яку критикує протягом «Секулярної доби», а про можливе «повернення релігії».

Мета цього дослідження полягає в аналізі світоглядного положення «Секулярної доби» Ч. Тейлора в постсекулярній філософії.

Основний метод дослідження – історико-філософський. Поряд з ним у статті застосовано порівняльний та структурно-функціональний підходи. Використовуються такі загальнонаукові методи, як: аналіз, синтез, дедукція.

У висновку дослідження зауважено, що світоглядне положення «Секулярної доби» в постсекулярній філософії – це релігійний критичний дискурс щодо висунутих Ю. Габермасом положень.

Ключові слова: секулярність, постсекулярність, постсекулярна філософія, повнота людського життя, іманентна рамка, трансцендентність.

Постановка проблеми. В кінці ХХ століття наукова спільнота Заходу помітила, що релігія не тільки не занепадала у модерній культурі, а й демонструє піднесення. Цей феномен отримав назву «повернення релігії».

Модерна культура розвивалася як світський гранд-нарратив, основним мотивом якого був секулярний тиск на релігію та її інститути. Процес секуляризації спочатку стосувався лише майнових прав – відторгнення державою церковного майна та нерухомості. Згодом, він перекинувся на решту сфер суспільного буття – науку, мистецтво, мораль, філософію. Тривалий час вважалося, що секулярні перетворення досягли своєї мети – релігія з глобальної структури, що тяжіла над усією західною культурою, стала партикулярним суспільним інститутом. Але, насправді, релігія перемістилася в глиб суспільства – стала менш помітною, але не менш впливовою.

Такий стан справ дозволив низці вчених говорити про крах модерної культури, наступ епохи постмодерну. Ю. Габермас не погодився з цією тезою. На його думку, модерна культура не вичерпала усього свого потенціалу. Ситуацію може змінити постсекулярна політика, побудована на принципах комунікативної філософії. В світоглядному положенні Ю. Габермаса постсекулярність можна розуміти як «досконалий» вид секуляризації [Див., 6].

Програма Ю. Габермаса дала поштовх формуванню постсекулярній філософії, видним представником якої вважається Ч. Тейлор. Погляди вченого різняться з поглядами німецького філософа, через що потребують уточнення і конкретизації – визначення свого світоглядного положення в площині постсекулярного дискурсу.

Аналіз наукових джерел і публікацій. У дослідженні використані роботи Ч. Тейлора: «Секулярна доба» – українське видання 2013 року [9] та оригінальне видання англійською мовою 2007 року [13], стаття «Що таке секуляризм» [12]. А також роботи вчених, присвячені аналізу феномену постсекуляризму та положень тейлорівської праці «Секулярна доба»: М. Галушак [2], І. Горохолінської [3], О. Білокобильського [1], А. Дубини [4], К. Кузнецової [5], О. Мартиненка, О. Рупташ, Т. Радзьяк [6], О. Марченка [8], О. Ткаченка [10], Ю. Чорноморця [11].

Мета та завдання. Метою дослідження є аналіз світоглядного положення «Секулярної доби» Ч. Тейлора в постсекулярній філософії. Досягненню мети має сприяти вирішення наступних завдань: а) визначення терміну «постсекулярна філософія»; б) аналіз ключових понять «Секулярної доби».

Основна частина. *Постсекулярна філософія.* Безумовно, визначення світоглядного положення «Секулярної доби» [9]. Ч. Тейлора у постсекулярній філософії, вимагає прояснення контексту – що це за напрям та в чому його суть.

О. Мартиненко, О. Рупташ та Т. Радзьяк у своїй статті «Місце та роль філософії науки в постсекулярному дискурсі» [6] зазначають, що термін «постсекулярність» вперше з'явився у публічному просторі у жовтні 2001 року у промові Ю. Габермаса «Віра та знання», яку філософ виголосив на церемонії вручення «Премії Миру», анонсованої німецькими книговидавцями. В цій же статті мова йде про те, що термін «постсекулярність» швидко перетворився на концепт. Автори вказують, що апробація концепції постсекулярності відбулася у 2005 році у стінах Бергенського університету під час Холбергського симпозіуму «Релігія у суспільній сфері» під час доповіді Ю. Габермаса. Остаточне формування концепції відбулося у 2006 р., після публікації філософом тематичної статті у «Європейському філософському журналі». Саме в ній – звертають увагу автори – міститься перше обґрунтування концепту постсекулярності.

Суть концепту, згідно Ю. Габермаса, полягає в існуванні «постсекулярних спільнот» – особливих соціальних груп в яких зберігся релігійний розум після процесу тотальної європейської секуляризації. На думку вченого, постсекулярні спільноти – це закриті групи, потенціал яких потрібно вивільнити заради блага модерної культури.

Потрібно зазначити, що ідея постсекулярності справила неабияке враження на наукову спільноту Заходу, викликавши хвилю філософського інтересу. Стало можливим говорити про появу постсекулярної філософії. Початком дискурсу стало визнання існування феномену постсекулярності вченим товариством.

Так, на ґрунті концепції Ю. Габермаса почали виникати нові теоретичні інтерпретації феномену постсекулярності. Однією з перших стала праця Ч. Тейлора «Секулярна доба» [13], видана через два роки після доповіді Ю. Габермаса.

Зазначимо, що Ч. Тейлор не використовував термін постсекулярність для позначення феномену, виявленого Ю. Габермасом. В його концепції цьому явищу відповідає

секулярність, дана у трьох вимірах¹. Про неї ми докладніше поговоримо згодом, коли будемо аналізувати зміст «Секулярної доби». Належність теорії Ч. Тейлора постсекулярній філософії не в збігу термінів. Хоча, він вживає слово «постсекулярний» один раз на сторінках свого об'ємного твору.

Зауважимо, що така ситуація – не новина для постсекулярної філософії. Понад те, існують концепції, що відносяться до неї, але по часу з'явилися раніше, ніж термін «постсекулярність» Ю. Габермаса. Наприклад, концепція «десекуляризації» П. Бергера. На це вказує О. Мартиненко в своїй статті «Концепції десекуляризації, постсекуляризації та множинних сучасностей у подоланні кризи теорії модернізації» [7, с. 79].

Нині, постсекулярна філософія – це розгалужена дослідницька галузь в царинах філософії, соціології, релігієзнавства, політології тощо. Окрім Ю. Габермаса, Ч. Тейлора та П. Бергера варто згадати імена інших сучасних вчених, причетних до її розвитку – це Т. Асад, А. Баумейстер, О. Білокобильський, У. Бек, Л. Вудхед, М. Галушак, М. Грановська, І. Горохолінська, Д. Ервье-Леже, Е. ван дер Зверде, Х. Казанова, Дж. Капуто, К. Кузнецова, О. Марченко, О. Мартиненко, Г. Макленан, Д. Маклюр, Дж. Мілбанк, Е. Сороковські, Б. Тернер, Д. Узланер, П. Хілас, Ю. Чорноморець, К. Швалагіна, Х. Штекль тощо.

Секулярна доба. Повнота життя, іманентна рамка та трансцендентність. Ключовими поняттями «Секулярної доби» вважається «іманентна рамка» та «трансцендентність». Саме на них першочергово звертають увагу А. Дубина [4] та О. Марченко [8] у своєму аналізі філософії Ч. Тейлора. Безумовно, це дійсно ключові поняття твору, але з нашої точки зору поняттям, на якому тримається концепція Ч. Тейлора є «повнота» (повнота людського життя). Філософ так характеризує його у вступі: «“Повнота” для мене є коротким позначенням стану, якого ми прагнемо, але я гостро відчуваю, що всі слова тут є геть невідповідними. Кожне можливе позначення чимось хибить. Зокрема, різною хибістю “повноти” є те, що для дуже гідного духовного напрямку (цілком наочного, наприклад, у буддизмі. – Ч.Т.) найвищим є прагнення до певної порожнечі (суньята. – Ч.Т.); або, кажучи більш парадоксально, справжня повнота надходить лише через порожнечу. Але тут немає досконалого термінологічного рішення, тож з усіма цими обмовками я залишаю вже вжитий мною термін» [9, с. 21].

На думку Ч. Тейлора повнота людського життя досяжна тільки у разі звернення до Бога. Без віри в Бога або божественне, людський досвід не може сформуватися повноцінно. Сам вчений пише про це так: «Великим і очевидним контрастом тут є те, що для віруючих опис місця повноти вимагає звернення до Бога – себто до чогось вищого за людське життя та/або природу, – тоді як для невіруючих це інакше: вони радше залишать кожний такий опис відкритим чи розумітимуть повноту в термінах натуралістично розтлумачених потенційних можливостей людських істот» [там само, с. 24].

Безумовно, Ч. Тейлор, коли говорить про повноту досвіду має на увазі положення філософії І. Канта. Використання схожих з І. Кантом термінів, зокрема, «іманентний», «трансцендентний» тільки підтверджує це. В своїй концепції трансцендентального ідеалізму, німецький філософ казав про те, що простір та час структурують досвід. Відбувається це за посередництва «речей у собі» – незбагнених людині форм досвіду, які можна досягнути вірою. Звичайний чуттєвий досвід за Кантом – це лише видимість справжнього світу. Можливо, натхнений цими образами, Ч. Тейлор пише про повноту життя людини, якої не може бути без віри в Бога.

¹ Секулярність-1, Секулярність-2, Секулярність-3.

Опираючись на поняття «повнота», Ч. Тейлор вводить поняття «іманентна рамка» та «трансцендентність». Перше можна розуміти як сферу неповноцінного або «неповного» досвіду; друге – як деяку потенцію, здатну незавершений досвід трансформувати в «повну» форму.

Деяко інакше пояснення тейлорівського поняття «повнота» дає О. Білокобильський у своїй статті «Дискурс про секуляризацію як новий шлях саморозуміння модерну». Науковець починає з тези про комфорт: «Людина – як жива істота і особистість – потребує певного простору комфорту, який дозволяє їй сформуватися та реалізуватися. Необхідною умовою створення комфортного середовища виступають не тільки (а можливо і не стільки) екологічні чинники, а в першу чергу релевантність середовища людському розуму та дії» [1, с. 18]. Тобто, комфорт – це не тільки необхідна умова формування людини, але також середовище, в якому це можливо – «Людина», – пише О. Білокобильський, – «позбавлена можливості осягати думкою навколишній світ, за визначенням позбавлена й можливості бути адекватною, тобто позбавлена дару бути людиною». Отже, мета – реалізація людиною самої себе: «З успішності осягнення себе, іншого, світу впливає глибина інтегрованості в існуючі культурні системи та спроможність впливати на їх трансформації». Далі О. Білокобильський робить висновок, що співпадіння з власною сутністю або орієнтація на екзистенціальне буття «переживається як “безпосередня реальність”, яку можна вважати втіленням “повноти життя” (Чарлз Тейлор. – О.Б.)» [там само].

Звернення до терміну «екзистенціальне буття» залишає від пояснення науковця двозначне враження. Екзистенціальна філософія поділялася на світську та релігійну течії, через що слова О. Білокобильського можна розуміти в світському та релігійному ключах. З нашої точки зору, тлумачення Ч. Тейлора однозначно релігійне. Філософ радше критикує секуляризм, ніж пропагує його.

Секулярність і секулярна доба. Ч. Тейлор обіграє поняття іманентне/трансцендентне у парі з поняттями внутрішнє/зовнішнє, природне/надприродне. Звідси терміни – іманентна схема або природний порядок та трансцендентний порядок або божественний план.

Як ми вже писали раніше, поняття іманентне/трансцендентне позначають у Ч. Тейлора межу досвіду. Досвід може формуватися з орієнтації на чуттєвий світ – тоді він буде недосконалим, а може на духовний – в цьому разі він стає повноцінним. В будь-якому випадку кожному із цих типів досвіду потрібне джерело – природне, або надприродне. У першому випадку – це натуралістичні практики, що опираються на силу розуму, в другому – релігійні, опора яких в силі духу. Звідси пояснення опозиції внутрішнє/зовнішнє, яку використовує Ч. Тейлор. Розум – внутрішня якість, притаманна людині, а дух – зовнішня, незалежна від чуттєвого світу.

Кожна з потенцій, описаних філософом, формує своє особливе середовище. У випадку з орієнтацією на природу, людину та розум, отримуємо «ексклюзивний гуманізм», що протистоїть «божественному плану». Саме гуманізм, вважає філософ, спричинив формування секулярного світу або секулярної доби. Людина, що відмовляється від трансцендентності на користь внутрішніх джерел досвіду, стає самодостатньою. Звідси – самодостатність ексклюзивного гуманізму, про який пише Ч. Тейлор.

Процес формування секулярного світу відображається Ч. Тейлором у трьох вимірах секулярності – перша, друга та третя. Філософ так розкриває їх зміст: «Отже, “секулярність 3”, яка становить тут предмет мого інтересу на відміну від “секулярності 1” (секуляризований публічний простір. – Ч.Т.) і “секулярності 2” (занепад вірувань і практик), полягає в нових умовах вірування. Ідеться про новий обрис досвіду, який спонукає до віри й визначається нею; про новий контекст, у якому мусять розвиватися всі пошуки й запитування

стосовно морального та духовного» [9, с. 43–44]. Третій тип секулярності, власне і є тим, що Ч. Тейлор називає «секулярною добою», але з певним уточненням, яке стосується цілей розвитку людини.

Не секрет, що по-справжньому духовний спосіб життя людини не має вираження в матеріальному світі. Духовно обдарована людина може прожити дуже бідно по загальноприйнятим нормам достатку. Багатство трансцендентного світу важко розкрити – його площина знаходиться у вимірі, які неможливо визначити органами чуття. І, навпаки, людина орієнтована на чуттєвий світ володіє усіма ознаками матеріального багатства – різноманітним майном, грошима тощо. Секулярність – це те, що за Ч. Тейлором, сприяє «людському процвітання», тобто матеріальному збагаченню.

А секулярна доба – «є такою, коли стає мислимим затемнення всіх цілей, вищих від людського процвітання, або, краще сказати, коли таке затемнення стає мислимим і для широких мас людей. У цьому й полягає вирішальний зв'язок між секулярністю та самодостатнім гуманізмом» [там само, с. 42].

Світоглядне положення ідей «Секулярної доби» в постсекулярній філософії.

У вже згаданій статті О. Мартиненко, О. Рупташ та Т. Радзіняк «Місце та роль філософії науки в постсекулярному дискурсі», автори пишуть про «зміст та призначення постсекулярного дискурсу в тлумаченні Ю. Габермаса» [6, с. 118–119]. На їх думку, постсекуляризація є прикладом «витонченої досконалої секуляризації», мета якої порятуюнок модерної культури: «Релігійна спільнота – це свого роду чиста можливість, приспаний потенціал якої можна розбудити, отже, отримати силу руху, необхідну західній цивілізації для подолання стагнації. Засобом чого, відповідно, стає постсекулярний дискурс». Власне, якщо погодитися з цією тезою, то побачимо, що позиції Ч. Тейлора і Ю. Габермаса дещо розходяться. Вчений у своєму творі згадує феномен постсекулярності, але у зовсім іншому значенні: «Можливо, щось аналогічне можна сказати про ситуацію в “постсекулярній” (мова йде про «релігійне відродження». – *М.О.*) Європі. Я використовую цей термін не для позначення епохи, коли занепад у вірі та практиці минулого століття було б скасовано, тому що це малоймовірно, принаймні на даний момент; Я скоріше маю на увазі час, коли гегемонія основного нарративу секуляризації буде піддаватися дедалі більшому виклику. Я думаю, що це зараз відбувається. Але оскільки, як я вважаю, ця гегемонія допомогла здійснити занепад, її подолання відкриє нові можливості?» [13, р. 534–535]. Тобто, філософ веде мову не про удосконалення секуляризації, яку, по-суті критикує протягом твору, а про «релігійне відродження» – саме так, на його думку, має виглядати справжній постсекуляризм.

Отже, у підсумку зауважимо, що світоглядне положення «Секулярної доби» в постсекулярній філософії – це релігійний критичний дискурс щодо висунутих Ю. Габермасом положень. Враховуючи розгалуженість критики, не можна говорити про її прямоту та конкретність, але в цілому це так.

Відносно здійснених в дослідженні результатів, перспективою подальших досліджень стане аналіз подальшого розвитку релігійно-орієнтованої версії постсекулярної філософії.

---

² В оригіналі ця цитата виглядає так: «Perhaps something analogous can be said about the situation in “post-secular” Europe. I use this term not as designating an age in which the declines in belief and practice of the last century would have been reversed, because this doesn’t seem likely, at least for the moment; I rather mean a time in which the hegemony of the mainstream master narrative of secularization will be more and more challenged. This I think is now happening. But because, as I believe, this hegemony has helped to effect the decline, its overcoming would open new possibilities» [13, р. 534–535].

Список використаної літератури

1. Білокобильський О.В. Дискурс про секуляризацію як новий шлях саморозуміння модерну. *«Наука. Релігія. Суспільство»*. 2014. № 2. С. 18–21.
2. Галуцак М. Постсекулярний проект сучасності. *Людинознавчі студії : збірник наукових праць. Серія «Філософія»*. 2018. № 36. С. 35–47.
3. Горохолінська І.В. Постсекулярність: філософські та богословські інтенції сучасної релігійності: монографія. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2019. 424 с.
4. Дубина А.А. До проблеми визначення поняття постсекулярного. *Гілея. Науковий вісник*. 2016. № 110 (7). С. 225–228.
5. Кузнецова К.Ю. Концепція «постсекулярного суспільства» та ствердження необхідності діалогу. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*, 2016, № 53. С. 95–101.
6. Мартиненко О., Рупташ О., Радзіняк Т. Місце та роль філософії науки в постсекулярному дискурсі. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2023. Випуск 46. С. 114–123. DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2023.46.14>.
7. Мартиненко О.П. Концепції десекуляризації, постсекуляризації та множинних сучасностей у подоланні кризи теорії модернізації. Перспективи. Соціально-політичний журнал. 2021. № 2. С. 76–86. DOI: <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2021.2.10>
8. Марченко О. В. Діалектика секулярного та постсекулярного в сучасному філософсько-релігієзнавчому дискурсі. *Вісник Черкаського університету*. 2016. № 2. С. 54–61.
9. Тейлор Ч. Секулярна доба. Книга перша / Пер. з англ. Олексій Панич. Київ : Дух і Літера, 2013. 664 с.
10. Ткаченко О. Релігійна традиція в контексті постсекулярної парадигми. *Людинознавчі студії : збірник наукових праць. Серія «Філософія»*. 2020, № 40. С. 107–120.
11. Чорноморець Ю. П. Криза теорій постсекулярного стану суспільства в українській теології. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 7: Релігієзнавство. Культурологія. Філософія : [зб. наук. праць]*. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2020. Вип. 42 (55). С. 20–29.
12. Taylor Ch. What Does Secularism Mean? *Taylor Ch. Dilemmas and Connections. Selected Essays*. Cambridge, MA; London, England: The Belknap Press of Harvard University Press, 2011. P. 303–325.
13. Taylor Ch. A Secular Age. Cambridge, Massachusetts and London (England) : The Belknap Press of Harvard University Press, 2007. 874 p.

**CHARLES TAYLOR'S WORLDVIEW POSITION OF THE “SECULAR AGE”
IN POST-SECULAR PHILOSOPHY****Mykhailo Onchulenko**

*Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University,
Faculty of Philology, Department of Philosophy and Cultural Studies
Kotsyubynskogo str., 2, 58012, Chernivtsi, Ukraine*

The article examines the ideas presented by Charles Taylor in his fundamental work “The Secular Age” regarding the worldview positions of post-secular philosophy.

Charles Taylor is an outstanding Canadian theorist. His work “The Secular Age” was published a year after the work “Religion in the Public Sphere” by Jürgen Habermas, in which the concept of postsecularity was substantiated for the first time. In the worldview position of Y. Habermas, post-secularism appears as a “perfect” continuation of the secularization program. Its essence lies in the well-established communication of secular society with “post-secular communities” – special social groups in which religious consciousness

has been preserved after the end of the global process of European secularization. According to Y. Habermas, post-secular communities are closed religious groups whose potential must be released for the sake of the future of modern culture.

Ch. Taylor's position is different. According to the Canadian philosopher, the fullness of human life can be achieved only in the case of turning to God. Without faith in God or the divine, human life will not be complete. For him, post-secularity means a time of religious revival. That is, the philosopher is not talking about the improvement of the secularization program, which he criticizes during the «Secular Age», but about the possible «return of religion».

The purpose of this study is to analyze the worldview position of «Secular Age» by C. Taylor in post-secular philosophy.

The main research method is historical and philosophical. Along with it, the article uses comparative and structural-functional approaches. Such general scientific methods as: analysis, synthesis, deduction are used.

In the conclusion of the study, it is noted that the worldview position of the “Secular Age” in post-secular philosophy is a religious critical discourse regarding the positions advanced by Y. Habermas.

Key words: secularity, postsecularity, post-secular philosophy, fullness of human life, immanent frame, transcendence.